

UČINKOVITOST I EKONOMIČNOST U RIMSKO-KANONSKOME POSTUPKU *IN CIVILIBUS S OSVRTOM NA STATUTI, ET ORDINI DA OSSERVARSI NEL CASTELLO D'ORSERA E CONTADO* (1609. I 1768.)

Izv. prof. dr. sc. Ivan Milotić*

UDK: 348.6::340.132

348.6::347.92(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: studeni 2018.

Zbog posebnosti rimsko-kanonskog postupka in civilibus (izraženo raspravno načelo, vezana ocjena dokaza, pismenost) nužno se nameće pitanje o načinima, sredstvima i postupovnim čimbenicima kojima se postizala učinkovitost, ekonomičnost i postupovna disciplina. Ostvarivanje tih ciljeva može se pratiti na univerzalnoj i partikularnoj razini jer se taj postupak prevladavajuće razvijao kazuistički, čemu je posvećen ovaj rad. Nakon analize općih pravnih izvora rimsko-kanonskoga postupka (relevantni postupovni traktati, papinski dekretali i saborske odluke), posebna je pozornost posvećena osobito partikularnom izvoru – Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d'Orsera e Contado ... – zbirci pravnih pravila koja je porečki biskup kao imatelj pleni iuris i djelujući kao civilni vlastodržac na području Vrsarske grofovije izdavao od ranoga srednjeg vijeka do 1778. godine. Potonji izvor analizira se jer se na tom partikularnom primjeru pouzdano, dugovjeko i kontinuirano može pratiti primjena rimsko-kanonskoga prava in civilibus u teritorijalno-političkoj cjelini u kojoj je crkvena vlast imala i civilnu vlast.

Ključne riječi: rimsko-kanonski postupak in civilibus, raspravno načelo, vezana ocjena dokaza, dekretali, partikularni izvori prava

* Dr. sc. Ivan Milotić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb; ivan.milotic@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6766-8609

1. UVOD **

Rimsko-kanonski postupak zanimljiv je i sasvim poseban jer se izgrađivao dijelom kazuistički – praksom izdavanja papinskih dekretala, zatim pod utjecajem postupovnih traktata koji nastaju počevši od XI. stoljeća te, napokon, uz zamjetan utjecaj rimske pravne tradicije, osobito postklasične *cognitio extra ordinem*. Zbog njegovih konceptualnih posebnosti, koje se prvotno ogledaju u pozicijskom obilježju, snažno izraženu raspravnu načelu i vezanoj ocjeni dokaza, postizanje učinkovitosti i ekonomičnosti u rimsko-kanonskome postupku nužno se nameće kao važna tema. U takvu postupku, koji stranke same pokreću i većinom njime same upravljaju i određuju mu dinamiku, pojavljuje se pitanje kako se u uvjetima razmjerno izražene pasivizacije sudca osobitom korelacijom različitih postupovnih koncepata, načela i instituta pridonosilo učinkovitosti i ekonomičnosti te, s druge strane, otklanjalo moguće zloporabe.

U analizi čimbenika kojima se u rimsko-kanonskom postupku *in civilibus* postizala ekonomičnost i učinkovitost nužno je napomenuti da, premda u srednjem vijeku ne postoji teorijska (doktrinarna) razdioba rimsko-kanonskih stvari na *civiles* i *criminales*, glede njih faktički postoje umnogome različiti postupovni režimi, koncepti i načela. Zbog toga se u ovome radu problematika učinkovitosti i ekonomičnosti razmatra samo *in civilibus*.

Analiza u obzir uzima dugovjeku i gotovo univerzalnu primjenu rimsko-kanonskoga postupka u europskim okvirima te njegove koncept i *ratio* koji su većinom izraženi u srednjovjekovnim postupovnim traktatima. Osim na univerzalnoj razini, postizanje učinkovitosti i ekonomičnosti u toj vrsti postupka u ovome će se radu propitati i na primjeru jednoga partikularnog rimsko-kanonskog pravnog izvora (koji ima obilježja *statutum locale*). Bez namjere da se među univerzalnom i partikularnom odrednicom uvijek i nužno pronalaze poveznice i analogije, ili da se uvijek pokazuje kako su se shvaćanja s univerzalne razine konkretizirala na partikularnoj, ovdje se nastoje prikazati određeni instituti i mehanizmi kojima su se navedene postupovne vrijednosti postizale u dva različita pravna konteksta i na dvije različite razine primjene rimsko-kanonskoga prava.

Cilj je ovoga rada prikazati pojavljivanje problematike učinkovitosti i ekonomičnosti kao postupovna čimbenika u općim postupovnim promišljanjima, a posebno naznačiti u kojim su se okvirima ta pitanja najčešće razmatrala. Osvrtom na partikularnu razinu želi se na primjeru konkretnog izvora prava naznačiti da i on na mnogim mjestima obrađuje te normativno (nomotehnički)

** Rad je izrađen u okviru projekta Preobrazba građanskog pravosuđa pod utjecajem globalnih i regionalnih integracijskih procesa. Jedinstvo i različitost (br. 6988) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

precizno izražava težnju za stalnim postizanjem postupovne učinkovitosti i ekonomičnosti. Osim toga, na primjeru toga partikularnog izvora također se želi prikazati da su na razini omanje teritorijalno-političke cjeline shvaćanja o učinkovitosti i ekonomičnosti postupka bila jednostavnija, prigodno (*ad hoc*) izražena od slučaja do slučaja, zatim da nisu uvijek i nužno u cijelosti odražavala ili konkretizirala svu složenost shvaćanja kakva se pojavljuju u općim postupovnim promišljanjima i traktatima te, napokon, da zbog toga njihovoj analizi u metodološkom smislu treba prilaziti različito nego relevantnim univerzalnim postupovnim shvaćanjima o toj tematici.

Partikularni izvor koji se razmatra u ovome radu naslovljen je *Statuti, et ordini da osseuarsi nel castello di Orsera et suo contado*, koji je izdan 1609., a očuvan je i u izvorniku i u prijepisu iz 1768. godine.¹ Akt je izdan za Vrsarsku grofoviju, sasvim osobitu teritorijalno-političku cjelinu u Istri, u kojoj je porečki biskup od Justinijanova doba do 1778. godine neprekidno imao svu civilnu vlast, uključujući i svojstvo vrhovnoga zakonodavca (*plenum ius*). Stoga je tijekom srednjega i novoga vijeka kao vrhovni vlastodržac ondje stalno *in civilibus* primjenjivao rimsko-kanonsko pravo čija su pravila kodificirana u spomenutom aktu najviše hijerarhijske razine za Vrsarsku grofoviju.²

2. RIMSKO-KANONSKI POSTUPAK U SUSTAVU RIMSKO-KANONSKOGA PRAVA

Srednjovjekovno pravo koje se univerzalno primjenjivalo u europskim okvirima bilo je izgrađeno na dvama temeljima. Jedan je bio civilni i u njemu se ogledala tradicija primjene rimskoga prava (*ius Romanum*), dok je drugi bio duhovni – božanski (*divinus*) te se u njemu ogledala primjena kanonskoga prava (*ius canonicum*). Od polovice XII. stoljeća ta se dva pravna sustava počinju prožimati, a posljedica toga bit će nastanak pojma *rimsko-kanonsko pravo* (*ius Romanum canonicum*).³ Organizacija i obilježja pravosuđenja u rimsko-kanonskom

¹ *Statuti, et ordini da osseuarsi nel Castello d'Orsera e Contado ordinati dall'Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di Parenzo Conte e Signor di detto Luoco Monsignor Leonardo Tritonio L'anno MDCVIII (1609)*. Biskupijski arhiv u Poreču, zbirka statuta, statut Vrsara, 1609. (prijepis iz 1768. godine). V. i *Statuti, et ordini da osseuarsi nel Castello d'Orsera e Contado ordinati dall'Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di Parenzo Conte e Signor di detto Luoco Monsignor Leonardo Tritonio L'anno MDCVIII*, Udine, 1609.

² *Uredbe i naredbe za održavanje u Kaštelu Vrsar i njegovu kotaru*, Milotić, I. (ur.), Vrsar, 2017., str. 7–14, 51–60, 65–76.

³ Stein, P., *Roman Law in European History*, Cambridge, 1999., str. 49–50; Berman, H. J., *Law and Revolution: the Formation of Western Legal Tradition*, Cambridge, 1983.,

pravu oslanjaju se na rimski kognicijski postupak⁴, što znači da je sudac bio službenik i profesionalac, sudska organizacija strogo hijerarhijski ustrojena, a njezin je ugled počivao na vrhovnom autoritetu koji je na zapadu u srednjemu vijeku imao rimski prvosvećenik. Premda je pojmovnu i teorijsku dihotomiju između materijalnog i postupovnog prava postavio Hugo Donellus⁵ u XVI. stoljeću držeći se Justinijanovih Institucija (4. 6. 1. pr)⁶, postupovno se pravo u sustavu rimsko-kanonskoga prava već od XII. stoljeća smatralo samostalnom i razvijenom disciplinom.⁷

Kraj formativnoga razdoblja rimsko-kanonskoga postupka označava 1271. godina i nastanak djela Guilhelma Durantisa naslovljena *Speculum iudiciale*^{8, 9}, iz kojega se iščitavaju prepoznatljiva obilježja te vrste postupka. Njime upravljaju profesionalci – službenici sa stalnim položajem koji se profesionalno bave pravom. Tumačenje pravnih pravila u postupku prepušteno je stručnjacima. Postupak se odlikuje promišljenošću poduzimanja postupovnih radnji, izbora dokaznih sredstava, njihova izvođenja i ocjene. Čvrsto je utemeljen na stranačkim pozicijama (lat. *positiones*) pa se naziva i *pozicijskim postupkom*.¹⁰ S time

str. 126; Uzelac, A., *Teret dokazivanja*, Zagreb, 2003., str. 45–46. O podučavanju rimskoga prava na privatnim školama i prvim sveučilištima v. Brundage, J. A., *The Teaching and Study of Canon Law in the Law Schools*, u: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, Hartmann, W.; Pennington, K. (ur.), Washington, 2008., str. 98–101.

- ⁴ Kaser, M.; Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996., str. 451 i dalje.
- ⁵ *Hugonis Donelli Opera Omnia*, Macerata – Rim, 1830., lib. 1–16 materijalno pravo, lib. 17–28 postupovno pravo. V. i *Commentarii de Iure Civili* (1589.).
- ⁶ Stein, P., *Donellus and the Origins of the Modern Civil Law*, u: *Mélanges Felix Wubbe: offerts par ses collègues et ses amis à l'occasion de soixante-dixième anniversaire*, Ankum, J. A. et al. (ur.), Fribourg, 1993., str. 439, 446 i dalje.
- ⁷ Stein, P., *op. cit.* u bilj. 3, str. 81–82; Van Caenegem, R. C., *European Law in the Past and the Future: Unity and Diversity over Two Millennia*, Cambridge, 2002., str. 48–51; Dedek, H., *From Norms to Facts: The Realization of Rights in Common and Civil Private Law*, McGill Law Journal / Revue de droit de McGill, vol. 56, br. 1, 2010., str. 98–99; Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession, Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, 2008., str. 126.
- ⁸ U ovome radu razmatrat će se sljedeće izdanje: Durantis, Guilelmus; Landriano, Bernardino Da; Fredoli Berengarius, *Speculum iudiciale, P. 1.–4. Mit Additiones Johannes Andree, Baldus de Ubaldis und anderen, Mit Inventarium von Berengarius Fredoli*, Mletci, 1499., koje se čuva u Bayerische Staatsbibliothek.
- ⁹ Engelmann, A., *A History of Continental Civil Procedure*, knj. 1, South Hackensack, 1969. (reprint), str. 448–450.
- ¹⁰ Durantis, *Speculum iudiciale*, lib. 1, part. 2, rub. 2.; lib. 4.: *Actor i Reus*.

je neposredno povezano stavljanje naglaska na raspravno načelo.¹¹ Možda je i najprepoznatljivije obilježje te vrste postupka sustav vezane ocjene dokaza i shvaćanja o teretu dokazivanja koji funkcionira analogno Paulovoj tvrdnji *Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat*.¹² Prevladava načelo pismenosti i s njime neposredno povezano protokoliranje postupovnih radnji.

3. ČIMBENICI POSTIZANJA UČINKOVITOSTI I EKONOMIČNOSTI

Rimsko-kanonski postupak oslanjao se na stranačke postupovne pozicije i s obzirom na to on se dalje razvijao¹³ u precizno definiranu slijedu i vremenu.¹⁴ Činjenica da je postupak pozicijski neposredno se odražava na teret dokazivanja (*onus probandi*) i raspodjelu dokaznih uloga među tužiteljem i tuženikom jer se zna tko i kada treba nešto dokazivati i kojim sredstvima to činiti.¹⁵ Koncept o teretu dokazivanja gotovo je doslovno preuzet iz dvaju Ulpijanovih fragmenata¹⁶, što su preuzeli Tancredus¹⁷ i Durantis.¹⁸ Prema shvaćanju izraženu u literaturi ta su pravila određivala da se dokazivanje prema poziciji u rimsko-kanonskome postupku provodilo sukcesivno i supsidijarno.¹⁹ Time se, apriornim i preciznim određivanjem na kome leži *onus probandi*, željelo na skolastički jednostavan način učiniti sudski postupak kraćim, ekonomičnijim i bržim, a sudcu u najvećoj mjeri olakšati ocjenu dokaza i donošenje odluke te to učiniti pukom tehnikalijom. Govoreći o postupovnoj disciplini i učinkovitosti u rimsko-kanonskome postupku, J. Brundage navodi kako je taj postupak, među ostalim i zbog takvih naravi *positiones*, jednostavan i jasan te da samu njegovu bit čini nastojanje da

¹¹ O raspravnom načelu u građanskome parničnom postupovnom pravu v. Triva, S.; Dika, M., *Građansko parnično procesno pravo*, Zagreb, 2004., str. 173–185.

¹² Paul, D. 22. 3. 2. V. Buckland, W. W.; Stein, P., *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, Cambridge, 2007., str. 676 (bilj. 1); Uzelac, A., *op. cit.* u bilj. 3, str. 49. V. i Irnerijevo shvaćanje o tome u *Summa Codicis des Irnerius. Mit einer Einleitung*, Fitting, H. (ur.), Berlin, 1894., str. 90–91.

¹³ Durantis, G., *Speculum iudiciale*, lib. 1, part. 2, rub. 2.

¹⁴ Brundage, J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 385–386.

¹⁵ Za položaj tuženika vidi *Summa Codicis des Irnerius. Mit einer Einleitung*, Fitting, H. (ur.), Berlin, 1894., str. 90–91.

¹⁶ Ulp., D. 44. 1. 1. i Ulp., D. 22. 3. 19. pr.

¹⁷ Tancredus, *De ordine iudicario libri quatuor*, part. 3, tit. 5, § 3., *Pilii, Tancredi, Gratiae libri de iudiciorum ordine*, Bergmann, F. C. (ur.), Göttingen, 1842., str. 220.

¹⁸ Durantis, G., *Speculum iudiciale*, lib. 2, part. 2, rub. 1.

¹⁹ Uzelac, A., *op. cit.* u bilj. 3, str. 54.

u svakome smislu bude dostupan strankama.²⁰ Raščlanjivanje stranačkih navoda bilo je precizno i minuciozno, u čemu se odražava preslikavanje naravi skolastičkih rasprava na postupovnu *disputatio*. Ipak, premda je takva *disputatio* bila za stranke mučna i iscrpljujuća, njezin je shematizam, zajedno s iscrpnošću, dovodio do precizna razlučivanja spornih od nespornih pitanja, što je dokazivanje tih tvrdnji (koje je uslijedilo u nastavku) činilo jednostavnijim, preglednijim i rutiniranim.²¹

Zajedno s izraženim raspravnim načelom, pozicijsko obilježje postupka bitno je utjecalo i na koncept ocjene dokaza i umanjivanje sudačke slobode u tome. Ona se, a time posljedično i funkcija sudca, svodila na tehnicitet.^{22, 23} Premda je taj postupak bio zamišljen kao stranačka usmena i neposredna *disputatio*, on se zapravo svodio na međusobnu razmjenu podnesaka stranaka u kojoj se funkcija sudca u znatnoj mjeri (ne i isključivo) svodila na posrednika. Razmjena pismena provodila su se prema točno određenu redu i na precizno utvrđen svečani način (*ritus*).²⁴ Sama narav vezane ocjene dokaza, koja također proizlazi iz izražena pozicijskog obilježja i raspravnog načela, u nekim je situacijama neposredno pridonosila postupovnoj učinkovitosti, ali i ekonomičnosti. Svjedoke su većinom predlagale stranke, a raspravno načelo, osim iskazivanja u sudčevu ispitivanju – koje se pojavljuje kao iznimka – omogućavalo je protustranci da postavljanjem pitanja na zasebnu ročištu i protutvrdnjama ospori njegov iskaz. Tome je dodatno pridonosila i činjenica da se iskaz svjedoka objavljivao.²⁵ Iohannes Bononiensis sudcu pripisuje aktivnu ulogu u izvođenju dokaza svjedočenjem navodeći da sam sudac mora neposredno ispitivati svjedoka²⁶, što ne isključuje i stranačko ispitivanje.

²⁰ Brundage, J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 384–385.

²¹ Uzelac, A., *op. cit.* u bilj. 3, str. 49.

²² Engelmann, A., *op. cit.* u bilj. 9, str. 472–473.

²³ ... *iudex debet secundum allegata et probata procedere* Durantis, G., *Speculum iudiciale*, lib. 1, part. 1, rub. 1. Polovicom XII. stoljeća glosator Bulgarus dokumentira mnogo aktivniju ulogu sudca, tj. ovlast da istražuje: *Iudex examinet, saepius interrogat ...* Bulgarus, *De iudiciis*, § 9. Kantorowicz, H.; Buckland, W. W., *Studies in the Glossators of the Roman Law: Newly Discovered Writings of the Twelfth Century*, Cambridge, 1938., str. 70–72.

²⁴ Radović, V., *Gradanski proces u režimu općeg (recipiranog rimskog) prava*, u: *Hrestomatija rimskog prava*, Vranjican, S. (ur.), Zagreb, 1998., str. 298.

²⁵ Nörr, K. W., *Romanisch-kanonisches Prozessrecht: Erkenntnisverfahren erster Instanz in civilibus*, Heidelberg, 2012., str. 145–146.

²⁶ Iohannes Bononiensis, *Summa notorie de hiis que in foro ecclesiastico coram quibuscumque iudicibus occurrunt notariis conscribenda*, objavljeno u: *Briefsteller und formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts*, vol. 1, Rockinger, L. (ur.), München, 1863., str. 671 (*De testibus*).

Kao primjer postizanja učinkovitosti promišljenim korištenjem dokaznim sredstvima može poslužiti pravilo *testis unus testis nullus*²⁷ u praksi crkvenih sudova glede ženidbenih stvari (*in matrimonialibus*) koje su u praksi bile i ostale najčešće. Kao problem među kanonistima u parnicama o proglašenju ništavosti ženidbe nametalo se pitanje najvećega dopuštenoga broja svjedoka. Ono je proizlazilo iz činjenice što svjedok nije bio obvezan iskazivati dokle god mu se ne bi podmirili troškovi, što znači da bi (pre)velika brojnost svjedoka sa sobom povlačila i veće troškove. Prema Durantisu, sud je imao obvezu ograničiti broj svjedoka koji se *in casu concreto* smio prizvati.²⁸ Najmanji broj svjedoka – držeći se logike pravila *testis unus testis nullus* – bila su dvojica, dok se najveći broj načelno kretao oko pet. *Testis unus testis nullus* s ovoga drugog gledišta stoga treba shvatiti i kao mehanizam za postizanje postupovne ekonomičnosti. Utvrdi li se samo iskazom dvojice besprijekornih (podudarnih) svjedoka ili takvom dvojicom od više prizvanih svjedoka *positio* jedne stranke tada, pod pretpostavkom da protustranka ne ospori njihove iskaze, daljnje izvođenje dokaza iskazom svjedoka (a time ni pozivanje svjedoka glede te konkretne činjenice) ili kojim drugim dokaznim sredstvom nije bilo potrebno.²⁹

Premda se uobičajeno opisuje kao postupak u kojemu su se radnje pisano dokumentirale, u rimsko-kanonskom postupku sve do drugog desetljeća XIII. stoljeća nije postojala takva opća obveza. Kanonom br. 38 (*Quoniam contra falsam*) izdanim na Četvrtome lateranskome saboru (1215.) prvi je put formalno i na univerzalnoj razini te pravnim pravilom apstraktne naravi utvrđena obveza da sudac mora voditi *protocollum* glede svih poduzetih postupovnih radnji.³⁰ Uvođenjem protokola osiguravalo se zakinutoj stranci utvrđivanje istine u slučaju kada je do zakidanja došlo iskvarenošću sudca (*iudex iniquus*) te kontrola utvrđenih

²⁷ Gouron, A., *Testis unus testis nullus dans la doctrine juridique der XIIe siècle*, Mediaevalia Lovanensia, 1995., str. 83–94; Radovčić, V., *Pravna izreka Unus testis nullus testis – problemi datacije kao formalnog dokaznog pravila*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 48, br. 5, 1998., str. 511–512.

²⁸ Durantis, G., *Speculum iudiciale*, lib. 1, part. 4 (*De teste*), rub. *De numero testium*, br. 13.

²⁹ Za ženidbene stvari vidi Helmholz, R. H., *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge, 2007., 127–128.

³⁰ O tome v. *Liber Extra* X 2. 22. 2; 1 *Comp.* 2. 15. 2.; *Corpus iuris canonici*, col. 344; Reg. Innoc. III, 2, 60–66, br. 37, 63; Azo, *Summa Codicis*, 4. 21 *de fide instrumentorum*, n. 1. V. Fournier, P., *Les officialités au moyen âge: étude sur l'organisation, la compétence et la procédure des tribunaux ecclésiastiques ordinaires en France, de 1180 à 1328*, Aalen, 1984., str. 44–45; Meyer, A., *Felix et inclitus notarius. Studien zum italienischen Notariat vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 92, Tübingen, 2000., str. 99–103, 148.

činjenica od više sudske instancije.³¹ Zapravo je riječ o uvođenju mehanizma učinkovite provjere činjenica ili utvrđivanja istine u drugom stupnju, u povodu podnesene *appellatio*.³² Sljedeće (1216.) godine papa Inocent III. izdao je dekretal koji propisuje obvezu sudcu da pri poduzimanju svih radnji uza sebe mora imati *scriptor* ili *duo viri idonei* koji te radnje moraju protokolirati, ali i naknadno čuvati zapise o njima (zapisnik, *protocollum*).³³ Time je uveden *sudski pisar* kao stalni sudski službenik i uspostavljena je služba *kleričkoga bilježništva*.³⁴ U spomenutu kanonu br. 38. nabrajaju se različite postupovne radnje (*sudska pozivanja i odgode, izuzimanja i prigovori, zahtjevi i odgovori, ispitivanja, priznanja, iskazi svjedoka i sadržaj isprave interlokutorne odluke, žalbe, opozivi, zaključci i sve drugo*)³⁵ o kojima se mora voditi *protocollum*, čime je postavljena bitna pretpostavka učinkovita funkcionir

³¹ O tome v. Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozess nach den älteren ordines iudicarii*, Bd. 2, Krakow, 1999., str. 490–492; Brundage, J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 387–389.

³² Sličan izričaj kao u ovome kanonu zastupljen je u djelima glosatora, posebno Bulgarusa u osvrtima na *appellatio* i *provocatio*. O tome v. Sayers, J., *Papal Judges Delegate in the Province of Canterbury, 1198-1254: ... a Study in Ecclesiastical Jurisdiction and Administration*, Oxford, 1971., str. 134.

³³ ... *ut iudex semper adhibeat aut publicam (si potest habere) personam aut duos viros idoneos, qui feliciter universa iudicii acta conscribant* c. 71 X. de prob. 2, 19 i c. 11 X. de prob. 2, 19. Uzelac, A., *op. cit.* u bilj. 3, str. 47–48.

³⁴ Englemann, A., *Der Civilprozess, Geschichte und System*, Bd. 2, Hft. 3, Breslau, 1895., str. 47, 49; Neschwara, C., *Österreichs Notariatsrecht in Mittel- und Osteuropa. Zur Geltung und Ausstrahlung des österreichischen Notariats*, Beč, 2000., str. 1.

³⁵ ... *statuimus ut tam in ordinario iudicio quam extraordinario, iudex semper adhibeat aut publicam (si potest habere) personam, aut dos viros idoneos, qui fideliter universa iudicii acta conscribant, videlicet citationes et dilationes, recusationes et exceptiones, petitiones et responsiones, interrogationes et confessiones, testium depositiones et instrumentum productiones, interlocutiones, appellationes, renunciationes, conclusiones et cetera quae occurrunt competenti ordine conscribenda, designando loca tempora et personas et omnia sic conscripta partibus tribuantur ita quod originalia penes scriptores remaneant ut si super processu iudicis fuerit suborta contentio per haec possit veritas declarari*. U prijevodu: ... određujemo kako u redovnim i izvanrednim suđenjima sudac uza sebe mora imati ili osobu koja obnaša javnu službu (ako je to moguće) ili dvojicu prikladnih muževa koji će vjerno zapisivati sve sudske radnje, tj. sudska pozivanja i odgode, izuzimanja i prigovore, zahtjeve i odgovore, ispitivanja, priznanja, iskaze svjedoka i sadržaj isprave interlokutorne odluke, žalbe, opozive, zaključke i sve drugo što se poduzme, a mora biti zapisano odgovarajućim redom, navodeći mjesto, vrijeme i osobe. I sve tako zapisano dat će im se [strankama], ali tako da izvornici ostaju kod pisara kako bi se mogla utvrditi istina ako nastane spor o tome kako je sudac upravljao postupkom. 4 Comp. 2. 6. 3; X 2. 19. 11. García y García, A., *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, Vatikan, 1981., str. 80-81; Pennington, K., *The Fourth Lateran Council, Its Legislation, and the Development of Legal Procedure*, u: *Texts and Contexts in Legal History: Essays in Honor of Charles Donahue*, Witte, J. Jr. et al. (ur.), Berkeley, 2016., str. 195–196.

ranja drugostupanjskog odlučivanja. Razmjerno je teško u srednjovjekovnim i novovjekovnim prigodama zamisliti pouzdano propitivanje i kontrolu pravilnosti utvrđenih činjenica i primjene prava te zakonitosti sudske postupanja u prvome stupnju bez postojanja te vrste opredmećenog svjedočanstva o postupovnim radnjama i njihovu sadržaju.

U općim izvorima rimsko-kanonskoga postupka učinkovitost nije pojmovno izgrađena ni izražena kao načelo, ali se težnja za njezinim postizanjem naznačuje u sadržaju postupovnih instituta te samu konceptu postupovnih radnji (posebno pri izvođenju dokaza) te načinu i slijedu njihova poduzimanja. Sama činjenica što ti fenomeni nisu bili doktrinarno cjelovito obrađeni ili to što im nije nadjenut odgovarajući naziv ni u kojemu slučaju ne znači da ih autori postupovnih traktata, praktičari i rimski prvosvećenici nisu osjećali.

4. POSTIZANJE UČINKOVITOSTI I EKONOMIČNOSTI U PARTIKULARNOM IZVORU RIMSKO-KANONSKOGA PRAVA

4.1. Općenito o *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado*

Polazeći od samorazumljive pretpostavke da bi se postupovni izazovi povezani s učinkovitošću i ekonomičnošću konkretnije, životnije i operativnije trebali izraziti u partikularnim izvorima, u ovome dijelu obradit će se odgovarajuća postupovna pravila iz jednoga takva izvora, *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado*. U ovoj analizi on se upotrebljava prvotno jer ga je za područje teritorijalno-političke tvorevine Vrsarske grofovije izdao porečki biskup djelujući *pleno iure* – kao civilni vlastodržac (*in civilibus*) i vrhovni zakonodavac. Taj se izvor obrađuje i jer je riječ o pravilima sa stoljetnim kontinuitetom u jednoj crkvenoj teritorijalno-političkoj tvorevini s obzirom na to da je porečki biskup ondje neprekidno imao civilnu vlast od kasne antike do 1778. godine³⁶ te da je u srednjem i novom vijeku u civilnoj sferi morao primjenjivati pravo rimsko-kanonske provenijencije. K tome, povijest Vrsarske grofovije dobro je dokumentirana i od razvijenoga srednjeg vijeka oslanja se na rimsko-kanonske institucijske kategorije.³⁷ Riječ je o omalenu grofovijskome području površine 15,96 km² i 500-tinjak stanovnika u drugoj polovici XVII. stoljeća³⁸ koje s

³⁶ *Uredbe ..., op. cit.* u bilj. 2, str. 7–14, 7–32.

³⁷ *Uredbe ..., op. cit.* u bilj. 2, str. 58–60, 71–74.

³⁸ Ivetic, E., *La popolazione dell'Istria nell'eta moderna: lineamenti evolutivi*, Trst – Rovinj, 1997., str. 230.

obzirom na svoju nevelikost dopušta da se u sve njegove pravne sastavnice ostvari potpun uvid i da ga se dobro shvati.³⁹ Odabir tog izvora opravdava i to da je riječ o cjelovito očuvanu izvorniku koji je objavljen u Udinama 1609. (*In Udine presso Pietro Lorio*) te neobjavljenu rukopisu iz 1768. godine⁴⁰, s time da rukopis, osim postupovnih pitanja uređenih u okvirima drugih materija, sadržava posebna pravila za sudski postupak objedinjena u svojevrsni postupovnik *in civilibus*. Napokon, za njegovo pravilno i cjelovito razumijevanje kao rimsko-kanonskog izvora posebno je važno da je posljednja (trećestupanjska) sudska instancija za pravne stvari iz Vrsarske grofovije bila Rimaska rota (*Rota Romana*) pa je vrsarski partikularni postupovni sustav u cijelosti i kontinuirano bio uklopljen u univerzalni.⁴¹

Premda pojedinačna pravila imaju očiglednu kazuističku provenijenciju (jer su očuvane neke ranije rješidbe porečkog biskupa *in casu concreto* koje se u rukopisu iz 1768. godine iščitavaju kao opća pravila), ona su u vrsarskoj kodifikaciji sva nomotehnički izražena kao apstraktna bez sadržajnih ili formalnih kazuističkih odrednica (datacija, ubikacija, imena osoba, podnositelj zahtjeva i dr.). Jedina takva situacija iščitava se još samo iz jedne druge kodifikacije iz Istre koja se može pripisati duhovnoj vlasti koja je istovremeno djelovala i kao civilni vlastodržac. Riječ je o prvim osamdeset dvjema glavama očuvana Motovunskog statuta koje je za Motovun prije 1271. godine izdao akvilejski patrijarh držeći se logike apstraktnog kodificiranja pravnih pravila pod snažnim utjecajem rimsko-kanonskoga prava.⁴² Nakon toga Mlečani gotovo beziznimno kodificiraju odluke *in casu concreto* koje je donosilo općinsko vijeće ili motovunski podestat,

³⁹ Uredbe ..., *op. cit.* u bilj. 2, str. 21, 22, 167.

⁴⁰ Di Lenardo, L., *I Lorio: editori, librai, cartai, tipografi fra Udine e Venezia (1496 – 1629)*, Udine, 2009., str. 257–258, 265.

⁴¹ *Sacra Rota Romana* vrhovno je crkveno sudište u civilnim i kaznenim stvarima. Gross, K., *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke Crkve*, Zagreb, 1930., str. 193–194; Salonen, K., *Papal Justice in the Late Middle Ages. The Sacra Romana Rota*, New York, 2016., str. 13–17, 18–31, 32–41. Akt rimskog prvosvećenika na latinskome v. u Tommasini, G. F., *Commentari storici geografici della provincia dell'Istria*, Trst, 2005., str. 400–404. Tekst izvornika i prijevod na hrvatski jezik v. u Uredbe ..., *op. cit.* u bilj. 2, str. 29–32. Neobjavljene su kopije tog akta sljedeće: (a) *Archivio Segreto Vaticano*, Arm. XLI, 24, ff. 406r–407v; (b) *Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, Vescovi*, 26(1), f. 281r–v (*olim* 169r–v). Pribavljene su uslužnošću prof. dr. sc. Tomislava Mrkonjića, OFM Conv., arhivara u *Archivum Secretum Apostolicum Vaticanum*.

⁴² Diplomatički dokaz o mletačkoj prisutnosti u Motovunu 6. srpnja 1271. godine čini isprava *Državni arhiv u Mletcima, Cancellaria inferiore, Notai, busta 8, atti Bonaventura*. Za prve 82 glave *Motovunskog statuta* vidi: Milotić, I., *Motovunski statut i Odluke općinskog vijeća Motovuna: prijevod, komentar i studije*, Motovun, 2016., str. 77–89 (predložak), 229–258 (prijevod).

a katkad i Veliko vijeće te Vijeće četrdesetorice.⁴³ Podatci o statutarnim pravilima civilne provenijencije koje je drugdje u Istri kao usporedivoj prostornoj odrednici mogla izdati crkvena vlast nisu nam poznati.

Vrsarska grofovija imala je vlastiti građanski postupovnik, tj. opća postupovna pravila nomotehnički izdvojena u zasebnu i posebno naslovljenu cjelinu kodifikacije, a njima se uređivao tijek i način poduzimanja radnji te njihove vrste. Pojedini postupovni instituti, poput *appellatio*, također su kao zasebni instituti bili izdvojeni u samostalnu cjelinu (rubriku). Prema tome, postupovne kategorije u pravu Vrsarske grofovije nisu, kao u drugim statutarnim zbirkama, bile uklopljene u materijalnopravne kategorije, nego su razrađene cjelovito i kao samostalni instituti pružajući time naznaku da je vrsarski zakonodavac preciznije osjećao razliku između materijalnih i postupovnih pravila. To za Vrsarsku grofoviju omogućuje cjelovitije sagledavanje postupovnih načela i shvaćanja o tome kako su se ona ostvarivala. Drugdje na području sjevernoga Jadrana statutarne prava srednjovjekovnih i novovjekovnih općina nisu znatnije izrazila takvu odijeljenost, pa se postupovne kategorije (ili najčešće samo njihove naznake) tek u osnovnim konturama iščitavaju iz normi materijalnopravne prirode, što poznavanje postupka i postupovnih instituta bitno ograničava i priziva potrebu širih znanstvenih tumačenja o tome kako su ona cjelovito mogla izgledati. Osim izraženim rimsko-kanonskim utjecajima u Vrsarskoj grofoviji, takvo se stanje zasigurno u znatnoj mjeri može pripisati i činjenici što je kodifikacija njezina prava izvršena duboko u novovjekovlju, ali i u tome da se nije znatnije oslanjala na statutarne predloške prema kojima su u srednjem i novome vijeku bila oblikovana pravila sjevernojadranskih (većinom mletačkih) općina.

4.2. Pravila o postupovnoj učinkovitosti i ekonomičnosti u odjeljku *Del modo, et ordine di proceder nelle cause civili*

U *Parte civile* djela *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado* zastupljen je odjeljak (*rubrica*) br. 19 koji sadržava građanski postupovnik, tj. na jednome mjestu prikupljena i kodificirana postupovna pravila u građanskim stvarima za Vrsarsku grofoviju. Sama uporaba *modo* i *ordine di proceder* i na razini pravnotehničke sistematizacije i terminologije pokazuje analogije s rimsko-kanonskim *ordines*. Rimsko-kanonsku provenijenciju naznačuje i normativni sadržaj, ali i pojmovi kojima se uređuju postupovne materije poput položaja izvanjskih pravnih zastupnika, pravno zastupanje, zakazivanje ročišta, zaštita siromašnih stranaka u sudskome postupku, dokazivanje, ocjena dokaza, granice

⁴³ Vidi cjelovito djelo: Milotić, I., *ibid.*

postupovne diskrecije, ekonomičnost postupka, izvršenje sudskih odluka i dr. Dijelom su postupovne provenijencije *in civilibus* također odjeljci u građanskome dijelu kodifikacije u kojima se uređuju pljenidbe (br. 19), hvatanje dužnika koji je pobjegao kako bi izbjegao plaćanje duga (br. 20), prodaje pod kopljem (br. 25), dražbe (br. 27), kazneni nalozi (br. 39), molbe (br. 40), žalbe (br. 41), ogluhe (br. 41) i pravne stvari s inozemnim obilježjem (br. 41). Postupovna materija *in civilibus* dodatno se razjašnjava uvidom u rukopis naslovljen *Tariffa del foro inferiore di prima istanza d'Orsara ...*⁴⁴, koji čini dio cjelovita rukopisa kodifikacije iz 1768. godine, i to u one njegove dijelove koje se odnose na nagradu koju kancelar mora dobiti kada postupa (zapisuje) u građanskim stvarima. Taj zapis također obuhvaća naznake postupovnih radnji *in civilibus*.⁴⁵ S obzirom na predmet ovoga rada, pružit će se osvrt i analiza uređenja kojima se u sudskome postupku *in civilibus* u Vrsarskoj grofoviji osiguravala učinkovitost i ekonomičnost.

Prvi normativni čimbenik postizanja učinkovitosti i ekonomičnosti bila je načelna zabrana prizivanja izvanjskih pravnih zastupnika, tj. takvih pravnih zastupnika koji ne pripadaju vrsarskoj jurisdikciji. Načelno pravilo na koje je sudac pazio *ex officio* opravdavalo se potrebom suzbijanja zlouporaba, skraćivanja trajanja postupaka i smanjivanjem troškova: *Desiderando Noi, che le Cause, e differenze, le quali nell'avvenire vertiranno fra qualsivoglia persona delli Nostri sudditi in questi Nostri Fori d'Orsara, si nella prima, come nella seconda istanza venghino agitate, [ter] terminate remossa ogni Civiltatione con quella maggio prestezza, e minor spesa de litiganti, che sia possibile*.⁴⁶ Ti postupovni ciljevi dodatno su se afirmirali načelnim odbijanjem izdavanja dopusnica za rad izvanjskim pravnim zastupnicima i zahtjevom upućenim sudcu da uopće ne saslušava takvu pravnu stvar.⁴⁷ Ta se pravila ne mogu tumačiti drukčije negoli inzistiranjem na učinkovitosti i ekonomičnosti. Činjenica je da je Vrsarska grofovija bila okružena mletačkim teritorijalno-političkim cjelinama u kojima je uvijek izostajala i znatnija recepcija rimskoga prava i primjena *ius commune*, a time i primjena rimsko-kanonskoga

⁴⁴ Očuvan je cjelovit tekst *Tariffe* proglašene 20. srpnja 1738. godine u Vrsaru. V. *Uredbe ...*, *op. cit.* u bilj. 2, str. 278–282 (faksimil), 288–289 (transkripcija), 292–293 (prijevod).

⁴⁵ *Uredbe ...*, *op. cit.* u bilj. 2, str. 278–287 (predložak), 288–291 (transkripcija), 291–296 (prijevod) s time da se relevantan dio nalazi preveden na str. 292–293.

⁴⁶ U prijevodu: *Mi, želeći da različiti sporovi i razilaženja koji će se u budućnosti pojaviti na ovim našim vrsarskim sudovima među bilo kojim osobama koje su naši podanici, i u prvome i u drugome stupnju, budu riješeni i dovršeni bez cjepidlačenja i s najvećom žurbom te najmanjim mogućim troškom za parničare. Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado, Parte civile, Rubrica 19, par. 1.*

⁴⁷ *Ibid.*, par. 1–2.

postupka⁴⁸, ali to zasigurno nije bio ni razlog ni pobuda za takvo uređenje.⁴⁹ Iznimka od takva uređenja ogleda se samo u situaciji kada u Vrsarskoj grofoviji uopće nije bilo pravnih zastupnika, što je u pojedinim razdobljima (s obzirom na malu površinu i broj stanovnika) objektivno mogao biti slučaj. Ipak, i tada je prizivanje izvanjskih zastupnika podlijegalo ograničenju glede bagatelnih sporova.⁵⁰

U bagatelnim sporovima *in civilibus* (do 100 ili 200 lira) te u stvarima od manjega značenja (*cause minime*) propisana je opća zabrana prizivanja pravnog zastupnika. U takvim stvarima parničari sami iznose svoje tvrdnje koje sudac mora saslušati (*ma nelle cause minime cioe sino alla summa di L(ira) 100, et anco 200 debbano le parti mede(si)me, che litigano trattare le loro ragioni da se, che dovranno esser ascoltati da ogni Giudice come di sopra*).⁵¹ Premda to nije izrijekom utvrđeno, podrazumijeva se da stranke same predlažu i pribavljaju dokaze, što, uzevši u obzir cjelinu, odražava očiglednu težnju zakonodavca da se u takvim sporovima angažira najmanji mogući broj pravosudnih resursa. Za razliku od općih trendova u rimsko-kanonskome postupku koji na univerzalnoj razini teži potpunu utvrđivanju istine (katkad u postupanjima koja su glede dokazivanja i supstanciranja pozicije dovedena *ad absurdum*), zakonodavac je na partikularnoj razini uvjetovan i nizom životnih (gospodarskih, financijskih, psiholoških, političkih i dr.) čimbenika. Porečki se biskup glede bagatelnih sporova podvrgava ekonomičnosti kao prvotnu postupovnom cilju, promišljeno ograničavajući time druge postupovne ciljeve i načela te svjesno preuzimajući rizik glede mogućih manjkavosti pri utvrđivanju činjenica.

U bagatelnim sporovima porečki biskup afirmira ekonomičnost kao vodeći postupovni kriterij propisujući pojednostavnjen način ispitivanja svjedoka. On se ogleda u njihovu skraćenom ispitivanju (uz nazočnost stranaka) isključivo o biti stvari i ni o čemu drugome, uz prethodno prisezanje (*nelle cause minime occorendo prove, basti esaminare li Testimonj summariamente etia(m) in presenza delle*

⁴⁸ Povoło, C., *Liturgies of Violence: Social Control and Power Relationships in the Republic of Venice between 16th and 18th Centuries*, u: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Dursteler, E. R. (ur.), Leiden, 2013., str. 518, 534; Knapton, M., *The Terraferma State, u: A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Dursteler, E. R. (ur.), Leiden, 2013., str. 98; Hespanha, A. E., *Introduzione alla storia del diritto europeo*, Bolonja, 2003., str. 67–85.

⁴⁹ Leicht, P. S., *Lo Stato Veneziano e il diritto comune*, u: *Miscellanea in onore di Roberto Cessi, vol. 1*, Rim, 1958., str. 203–211, posebno v. str. 209 i citat jednoga mletačkog pravnika koji glasi: *Nullis legibus Caesareis subiecta, propriisque legibus orta*.

⁵⁰ *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado, Parte civile*, Rubrica 19, par. 3.

⁵¹ *Ibid.*, par. 4.

parti).⁵² Dodatno se ekonomičnost afirmira i pojednostavnjivanjem protokoliranja radnji. Porečki biskup u cijelosti slijedi odredbe univerzalna rimsko-kanonskog postupka o protokoliranju sudskih radnji iz 1215./1216. godine, ali ih partikularnim normama prilagođava konkretnim prigodama povezanim uz bagatelnu vrstu sporova i svodi na najmanju mjeru. Protokoliranje se u bagatelnim stvarima provodi skraćeno i samo o biti (*scriver ancora summariamente in sostanza il detto lavoro*).⁵³

Minimalizam formalnosti postupanja u bagatelnim sporovima, a posebno inzistiranje da baš same stranke moraju poduzeti postupovne radnje, dovode i do svojevrstne dekonstrukcije postupka zbog čega takvo rješavanje umnogome slični mirovnom (pomirbenom) sudovanju. Premda za to ne postoje arhivski dokazi, opisana postupanja morala su biti prigodna, čemu je posebno pogodovala odsutnost pravnih zastupnika, što je osobi koja je obavljala funkciju pravosuđenja omogućavalo da u većoj mjeri inzistira da se spor okonča dogovorom stranaka. *Ratio* rimsko-kanonskoga postupka – da je to stranačka *disputatio* kojoj dinamiku i tijek prevladavajuće određuju stranke – u bagatelnim stvarima u Vrsarskoj grofoviji tim se pravilima još više naglašavala. Ona stranačku *disputatio* u biti svode na neposrednu i ničim ograničenu, pa čak i osobno uvjetovanu interakciju među dvjema strankama i osobom koja obavlja pravosuđenje.

U svim ostalim vrstama sporova i na partikularnoj se razini utvrđuje opće pravilo o protokoliranju koje je analogno odredbama kan. 38. donesenima na Četvrtome lateranskome saboru: *Ma nelle cause maggiori, e di rilievo come di sopra ancoche summarissime, Vogliamo, che li Testimonj prodotti siino esaminati distintamente sopra li articoli della parte inducente, et interrogatorj della parte adversa: se saranno dati, et i loro detti, e testificati venghino, descritti, e notati de verbo ad verbum in quanto si potra senza mutare parole, ne sostanza loro, ancorche in idoma rozo, accio meglio il Giudice possi venire in cognitione della verita.*⁵⁴ Zahtjevi su redovna protokoliranja: iscrpnost, bilježenje iskaza od riječi do riječi, zabrana mijenjanja biti i smisla iskaza pri protokoliranju te, napokon, bilježenje svih vrsta izričaja u iskazu, pa čak i onih koji su učinjeni neuglađeno, prostački, neprimjereno i dr. Smisao je dokumentirati iskaz neposredno i nekorumpirano, tj. onakvim kakav je izrečen,

⁵² *Ibid.*, par. 7.

⁵³ *Ibid.*, par. 7.

⁵⁴ U prijevodu: *Međutim, u većim sporovima i onima većega značenja, kao gore, želimo [čak] i [onda] kada se sumarno postupa da se predloženi svjedoci iscrpno ispituju glade navoda stranke koja ih je predložila, ali i da ih ispita protivna stranka: budu li podatci i njihove tvrdnje potvrđeni svjedočenjima, bit će zapisani i zabilježeni od riječi do riječi; koliko se to može učiniti a da se ne promijene riječi ni njihova bit, pa čak [će se zabilježiti] i neuglađeni izričaj kako bi sudac pouzdanije mogao utvrditi istinu.* *Ibid.*, par. 8.

a *ratio* je olakšavanje odlučivanja o činjenicama u drugome stupnju (po izjavljenoj žalbi), što je u nadležnosti samoga porečkog biskupa. O važnosti koja se pridavala bilježenju postupovnih radnji svjedoči uređenost položaja kancelara koji je obavljao bilježničku službu, a u čiju je nadležnost pripadalo sastavljanje protokola. Dodatno tomu svjedoči i postojanje popisa pojedinih postupovnih radnji *in civilibus* u *Tariffa del foro inferiore di prima istanza d'Orsara ...* koje je bilježio kancelar i utvrđene naknade koju je dobivao za svaku od njih. Osvrnemo li se iznova na bagatelne sporove i svođenje bilježenja postupovnih radnji na minimalizam, zamjećuje se ne samo težnja za pojednostavljivanjem, nego i za pojeftinjenjem postupka, jer potonje znači da se većina od redovnog bilježenja postupovnih radnji neće poduzeti, pa time neće ni doći do plaćanja naknade kancelaru. K tome, vrsarski je zakonodavac imao potrebu posebno propisati pristojbu (*tanza=tassa*) koja se plaćala za vođenje bagatelna spora⁵⁵, dok to za postupanje u drugim (redovnim) stvarima nije učinio. Premda ne postoji kriterij za usporedbu jer visina redovne pristojbe nije poznata, posebno propisivanje pristojbe za bagatelne postupke (što samo po sebi naznačuje odstupanje od onoga što je bilo redovno) upućuje da se i na ovaj način pokušavalo pogodovati jeftinu i učinkovitu rješavanju sporova koji su u svakodnevicu i među tako malim brojem sumješšana vjerojatno ipak bili najčešći.

Zahtjev za učinkovitošću i ekonomičnošću sudskoga postupka u vrsarskome postupovniku *in civilibus* posebno se normativno razrađuje u smislu određenih vrsta sporova u kojima je jedna od stranaka siročće, udovica, osoba s nenavršenih 25 godina, siromah ili uboga osoba. Smisao je omogućiti tim osobama pristup pravosuđu⁵⁶, ali istodobno ih ne izložiti svim tegobama i formalnostima sudskoga postupka. Zbog njihova posebna položaja, koji je uvjetovan nepovoljnim životnim mogućnostima, glede njih se u građanskome postupku izrijeком propisuju posebna jamstva učinkovitosti i brzine postupanja te nadzora javnih vlasti radi dodatne zaštite njihovih interesa. Važno je naglasiti da vrsarski zakonodavac nije u materijalnoj odredbi, koja bi se na neki način odnosila na spomenute kategorije osoba, postavio tek načelan ili opći zahtjev upućen grofovij-skom službeniku da se prilikom postupanja uvaži osjetljivost njihova položaja. Izričaj vrsarskih pravila je čisto postupovan, konkretan i precizan s obzirom na vrstu postupovne radnje koja se poduzima. Propisano je da se u konkretnoj postupovnoj situaciji, kada se poduzima točno određena radnja, i baš glede te

⁵⁵ U prijevodu: *Za pristojbu glede troškova u građanskim stvarima učinjenih u bagatelnim stvarima šest solda po liri, ali ne smije premašiti, tri lire i dva solda L —: 6. —*

⁵⁶ O pristupu pravosuđu u dalmatinskim općinama sa statutarnim uređenjima v. Radić, Ž., *Dalmatinsko statutarno pravo i pitanje uskrate pravosuđa i prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 45, br. 2, 2008., str. 345–358.

radnje, poduzmu utvrđene mjere za postizanje učinkovitosti i ekonomičnosti kao mehanizma zaštite tih osoba. U određenoj mjeri takva nastojanja mogla su odražavati i narav grofovijjskih službi koje su se bitno razlikovale od mletačkih: grofovijjski službenici u Vrsaru nisu imali široki *arbitrium* prilikom izvršavanja svojih ovlasti kakav je, primjerice, bio svojstven mletačkim magistratima. Iz pravnih pravila Vrsarske grofovije proizlazi da je takav *arbitrium* imao samo porečki biskup kao vrhovni vlastodržac, što odražava i hijerarhijsku strukturu crkvenih službi te položaj biskupa kao čelnika partikularne crkve prilikom upravljanja (*munus gubernandi*). Stoga su službenici u Vrsaru, za razliku od mletačkih, mogli postupati samo u okvirima onoga na što su izrijeком i precizno bili ovlašteni odgovarajućim pravnim pravilom. U tom smislu u svim se sudskim stupnjevima glede tih osoba na temelju pravnoga pravila inzistira na brzu izvođenju dokaza bez odgode, iskazivanju najvećeg osjećaja za pravičnost, postupanju uz najmanji mogući broj sudskih formalnosti, pojednostavnjenu ispitivanju o činjenicama po obrascu „kratko pitanje – kratak odgovor“, izbjegavanju svih sudskih zastajkivanja te, napokon, ograničenu protokoliranju sudskih radnji. Propisuje se i obveza konačna rješavanja spora uz imperativ da iz konkretnoga spora za takve osobe ne proiđe kakav novi spor.⁵⁷ Pravila su odraz raširena shvaćanja u pravnim porecima srednjovjekovnih i novovjekovnih općina, nastalima prvotno pod utjecajem Crkve, da takve osobe uživaju posebnu zaštitu. Međutim, u crkvenoj teritorijalno-političkoj tvorevini poput Vrsarske grofovije takvo je shvaćanje odraz neposredne primjene kršćanskih shvaćanja o potrebi zaštite slabijega.

Troškovi nužno stoje u korelaciji s ekonomičnošću postupka pa ne iznenađuje podatak da im i opće i partikularno rimsko-kanonsko pravo pridaju znatnu pozornost. U odjeljku *Del modo, et ordine di proceder nelle cause civili* posebno je zanimljivo uređenje o troškovima u situacijama kada je stranac (inozemac, izvanjski stanovnik) stranka u postupku na vrsarskim sudovima. Pripadajuća pravila mjesne su provenijencije – pravi vrsarski *statutum locale*, i vjerno odra-

⁵⁷ *E le cause di pupilli, Vedove, minori, poveri, o miserabili, mercedi, affitti, livelli, vertiranno, debbanno tanto nella prima istanza, quanto inanzi il Governatore Giudice d'Appellatione, quelle udire, intendere, e con somma equita diffinire summariamente de plano, senza figura di giuditio sola facti veritate inspecta, domanda, risposta acquietandosi alle ragioni senza far nottar tanti atti, et dilationi, et senza multiplicare le contese, le quali inquietano l'animo, accendono il sangue, cagionano gli odii, e promovono le risse, et le inimicitie danosse.* U prijevodu: *Sporovi siročadi, udovica, osoba s nenavršenih 25 godina, siromaha ili ubogih u smislu naknada, zakupa, livela, a koji su neriješeni, moraju se, i u prvome stupnju i pred upraviteljem i žalbenim sudcem, prelušati, ispitati i riješiti bez zastajkivanja i brzo, s najvećim osjećajem za pravičnost, bez sudskih formalnosti, samo ispitivanjem činjenica glede istinitosti pitanjem i odgovorom, zadovoljavajući se argumentima bez bilježenja tolikih radnji i odgoda, i bez umnožavanja sporova koji remete spokoj duše, prouzročuju mržnje te pridonose svadama i pogubnim neprijateljstvima. Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado, Parte civile, Rubrica 19, par. 4.*

žavaju prilike u Vrsarskoj grofoviji u XVII. stoljeću kada se, stiješnjena među mletačkim imanjima, za razliku od mletačke i habsburške interesne sfere u Istri, susretala s izrazitim priljevom stanovništva, i to stranaca koji su se u njoj trajno nastanjivali, ali i onih koji su ovdje povremeno ili privremeno dolazili ili tuda samo prolazili (*salvus conductus*).⁵⁸ Dio njih pristizao je i radi izbjegavanja pravosudne jurisdikcije u drugim općinama u Istri.⁵⁹ Osim u materijalno-pravnim propisima (koja se često susreću i drugdje)⁶⁰, posljedice razmjerno slabe i promjenjive vezanosti stranaca vrsarskom jurisdikcijom specifično se ogledaju u zasebnim postupovnim pravilima.

Već i samo postojanje tih zasebnih odredaba naznačuje da su s tim osobama često bile povezane postupovne zlouporabe i neprilike, izbjegavanje suđenja odlaskom stranaca u druge jurisdikcije i praksa odugovlačenja sudskih postupaka i povećanje troškova postupaka zbog nedostupnosti stranaca. Osim redovne funkcije troškova, koja se zbog njihova svojstva stranaca ostvaruje predujmljivanjem (da odlaskom u drugu jurisdikciju nakon nepovoljne odluke stranac to ne bi izbjegao), u jednoj situaciji oni stoje u neposrednoj svezi s jačanjem postupovne discipline. Naime, stranac koji je stranka u sudskom postupku na vrsarskom sudu mora izabrati mjesto dostave sudskoga poziva. Ne učini li to, tj. ako nije izabrao mjesto na kojemu uvijek može primiti poziv na sud glede te pravne stvari, predujmljuje sve predvidljive troškove postupka.⁶¹ *Ratio* te odredbe nije

⁵⁸ *Statuti d'Orsara Parte Criminale*, rubrica 34–35, u prijepisu iz 1768. godine. V. bilj. 1.

⁵⁹ Bertoša, M., *Istra: doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula, 1995., str. 565; Budicin, M., *Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII*, Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno, br. 18, 1988., str. 97–98.

⁶⁰ Položaj novih stanovnika (*nuovi habitatori*) uređuje se u kapitulu br. 44, a stranaca u kapitulima br. 9, 15, 22, 25, 33, 39, 55 i 57. *Statuti, et ordini ... Udine 1609*. V. bilj. 1.

⁶¹ *Prohibemo in oltre il poter admetter persona alcuna forestiera ad agere, o tener essecutione alcuna civilmente, o criminalmente contro qualsivoglia persona nelli Nostri Fori, e Corte d'Orsara, se prima non havra dato idonea secur(ita) [ta] di rificare le spese in caso sucumbenza, e di stare a ragione in caso di reconventione, rispetto alle cause civili, et iudicatum solvendo, e fatto in oltre eletione del luoco, ove egli voglia esser citato ad ogni occasione, che occorerà per detta causa · Salva sempre la forma Avocatesca, et il stile, che tengono i Palacisti eche si osserva in questa Provincia in agionta pero delli presenti ordini Nostri. U prijevodu: Zabranjujemo, među ostalim, mogućnost da se nekoj tuđinskoj osobi pripusti vođenje ili upravljanje izvršenjem kakve građanske ili kaznene stvari protiv bilo koje osobe na našim sudovima i na Vrsarskome sudištu ako prethodno nije dala primjereno osiguranje da će nadoknaditi troškove u slučaju gubitka spora, i da će ostate pri svojoj tvrdnji u slučaju protutužbe u građanskim stvarima te mora dati osiguranje za podmirenje troškova ako, među ostalim, nije izabrala mjesto na kojemu želi primiti poziv u svakoj prigodi koja će se dogoditi, a odnosi se na rečenu pravnu stvar, uzimajući uvijek u obzir način djelovanja pravnih zastupnika i način rada koji njeguju palacisti, a koji se obdržava u ovoj pokrajini kao dodatak našim postojećim naredbama. *Ibid.*, par. 9.*

da se postigne predujmljivanje, nego da predujmljivanje ima *in terrorem* funkciju u smislu da „prisili“ stranca da odredi mjesto za primanje sudskih poziva.

4.3. Pravila o postupovnoj učinkovitosti i ekonomičnosti u odjeljku *Delle Apellationi*

U ogleđima o rimsko-kanonskome postupku iscrpno je raspravljena *appellatio* jer je taj pravni lijek postao široko i lako dostupan strankama. Zbog toga što se *appellatio* podnosila vrlo jednostavno, izrazito se proširila.⁶² Bilo je potrebno da stranka odmah nakon izricanja presude usmeno izjavi da želi podnijeti *appellatio* te da to u pismenom obliku učini u daljnjemu roku od deset dana.⁶³ Međutim, usporedno s obradom *appellatio* u djelima kanonista i civilista, pojavljuju se i brojna razmatranja o tome kako je u praksi podnošenje *appellatio* često bilo motivirano isključivo težnjom za postupovnim zlouporabama, odugovlačenjem i povećanjem troškova.⁶⁴ Analizira li se rimsko-kanonski postupak s gledišta problematike ekonomičnosti, učinkovitosti i suzbijanja postupovnih zlouporaba, zamjećuje se kako je i sadržajno i opsegom *sedes materiae* obrade tih fenomena i pojavnosti upravo područje povezano s *appellatio*. Unatoč brojnim zlouporabama kojima je taj postupak bio izložen u žalbenome dijelu, on je ostao prepoznatljiv baš po *appellatio*, tj. njezinoj jednostavnoj dostupnosti, ali i shvaćanju o tome kako je riječ o sredstvu potrebnu i namijenjenu ispravljanju bitnih i teških postupovnih nepravilnosti učinjenih u prvome stupnju.⁶⁵

Jednaka pojava i dosljedna primjena tih postupovnih trendova kao i na univerzalnoj razini odražava se i u navedenu partikularnome vrsarskom izvoru. Naime, premda kodifikacija vrsarskoga prava posebno (u zasebnu odjeljku) uređuje *modo et ordine di proceder nelle cause civili*, *appellatio* je izdvojena od toga i smještena u zaseban odjeljak (br. 41) koji je ujedno i posljednji odjeljak u *Parte civile*. Pravila glede *appellatio* jednako se primjenjuju *in civilibus* i *in criminalibus*. *In civilibus* jednako se primjenjuju glede prvostupanjskih odluka u stvarima u kojima je presuda donesena nakon provedene rasprave (*sentenze incontraditorio*) i u oglušnim stvarima (*sentenze contumali*)⁶⁶ te neovisno o tome jesu li stranke bile

⁶² Brundage, J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 452.

⁶³ Tancredus, *Ordo iudicarius* 4.5.6–7; Durantis, G., *Speculum iudiciale* 2.3 *De appellationibus* § 5. pr; § 6., § 9.

⁶⁴ Brasington, B. S., *Order in the Court, Medieval Procedural Treatise in Translation*, Leiden – Boston, 2016., str. 290–292, 509.

⁶⁵ Brundage, J., *op. cit.* u bilj. 7, str. 452.

⁶⁶ Koncept je preuzet iz rimskoga postklasičnog prava (*cognitio extra ordinem*). V. Metzger, E., *Litigation*, u: *The Cambridge Companion to Roman Law*, Johnston, D. (ur.), Cambridge, 2015., str. 288.

prisutne pri poduzimanju postupovnih radnji (s iznimkom stranaca koji osobno moraju prisustvovati tome jer im se u suprotnome uskraćuje pravo na žalbu).⁶⁷ Najveći dio uređenja u tome odjeljku odnosi se na učinkovitost i ekonomičnost drugostupanjskoga postupka. Ipak, u zasebnim pododjeljcima (paragrafima) ogledaju se i različite postupovne situacije koje su time bile obuhvaćene. Osim općih pravnih shvaćanja u rimsko-kanonskome pravu te situacije imaju znatno obilježje partikularnosti (mjesnosti), tj. u bitnu dijelu sadržaja uvjetovane su i znatno prilagođene mjesnim prigodama i pojavama u pravnome životu pa, posljedično, u takvoj zajednici označuju i odgovarajuću normativnu reakciju na njih.

Prva situacija odnosi se na zlorabu podnošenja *appellatio* radi povećanja troškova postupka: *Essendo l'Appellationi un solevamento, e refrigerio delli Sudditi oppressi, E desiderando Noi, che l'interessi della Giustitia passino con quelli veri, e proprj modi, che si convienne per evitare la longhezza delle liti, che molte volte l'immortalano, rispetto l'Appellationi, che vengono interposte dalle parti, e delle volte non ad altro fine, che per sottrarsi dalle spese della prima, e sconda istanza ingrave pregiudicio delle parti attrici, e contro la forma delle leggi, non curandosi poi quella prosseguire.*⁶⁸ Problem se prevladavao utvrđivanjem kako je predujmljivanje troškova žalbenoga postupka bila pretpostavka za podnošenje *appellatio*. Ta je apstraktna odredba u Vrsarskoj grofoviji imala podrijetlo u kazuistici. U arhivskome gradivu u Dijecezanskom arhivu u Poreču kao *addendum* prijepisu kodifikacije vrsarskoga prava iz 1768. godine čuva se pojedinačni dekret koji je 17. srpnja 1655. godine po ovlaštenju porečkog biskupa izdao Kristofol Homelini, doktor prava, rovinjski prepozit i vrsarski sudac. Kao svojevrsnu preambulu u tome je dekretu, *in casu concreto*, opisao problematiku zloraba prilikom podnošenja *appellatio* i odlučivanja o njoj u drugome stupnju, zbog čega je i izdao taj dekret. Tekst se donosi u hrvatskom prijevodu jer vjerno odražava izazove glede učinkovitosti i ekonomičnosti žalbena postupka: ... *želeći da se zahtjevi pravde ostvare na prave i najprikladnije moguće načine zbog izbjegavanja dugotrajnosti parnica koje se mnogo puta odužuju zbog žalbi koje podnose stranke u postupku, čime većina njih ne teži drugome nego da ne plate i izbjegnju troškove suđenja u prvome stupnju, nanoseći time veliku štetu strankama koje su postupovno aktivne, ali i svrsi pravnih pravila jer nakon toga više ne žele sudjelovati [u postupku].*⁶⁹

⁶⁷ *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado, Parte civile, Rubrica 41, par. 5.*

⁶⁸ U prijevodu: *Kako žalbe označuju prosvjed i utjehu potlačenih podanika, želimo da interesi pravde budu ostvareni na prave i prikladne načine koji su pogodni za izbjegavanje dugotrajnosti parnica koje mnogo puta beskrajno traju upravo zbog žalbi jer ih stranke često podnose ni radi čega drugoga nego kako bi se povećali troškovi [postupka] u prvom i drugome stupnju, na tešku prijevodu protustranaka i protivno cilju zakona, ne mareći nakon toga za postupak. Ibid., par. 1.*

⁶⁹ *Uredbe ..., op. cit. u bilj. 2, str. 253–256 (faksimil), 257 (transkripcija), 258–260 (prijevod).*

Tijek postupka nakon izricanja odluke u prvom stupnju odvijao se otprilike ovako. Nakon usmenog priopćavanja presude stranke su se odmah morale usmeno očitovati hoće li podnijeti *appellatio*. Ako su odlučile podnijeti ga i to mu usmeno priopćile, sudac je donosio odluku o visini troškova koje treba predujmiti. Stranka bi tada unaprijed plaćala iznos, a zatim bi sud donosio odluku jesu li troškovi podmireni. Tek nakon toga počeo je teći žalbeni rok od osam dana.⁷⁰ Bude li drukčije, *appellatio* je ništavna (*s'intendino nulle, et di niun valore dette appellationi*), a prvostupanjska odluka ostaje na snazi i upućuje se na izvršenje (*e restino nel primo robore, et vigore come se non fossero quale appellate, e pero siino mandate all debita essecutione*). Tek s neznatnim odstupanjima (glede roka od osam dana) od kasnijega apstraktna pravila, spomenuti Kristofol Homelini u citiranu dekretu iz 1655. godine, *in casu concreto* opisuje odvijanje žalbenog postupka pred vrsarskim sudom i mehanizme kojima se afirmirala učinkovitost i ekonomičnost. Tekst se donosi u hrvatskome prijevodu: ... svakome se daje na znanje da su svi koji podnose žalbe na odluke prvog ili drugoga stupnja, kako u građanskim tako i u kaznenim stvarima, obvezni i moraju pravovremeno platiti troškove sudskoga postupka, a zatim nadležnome sudcu u roku od šest dana podnijeti svoje žalbe, a prema njima će se postupati unutar jednoga mjeseca, osim ako ne postoji pravna zapreka koju je prihvatila i odobrila Sveta i Presveta te osobito poštovana i prečasná; u suprotnome, te žalbe bit će ništave i neće imati nikakvo pravno značenje ako su podnesene na takav neposredan način⁷¹, a te presude, donesene u građanskim i u kaznenim stvarima, smatraju se konačnima te zadržavaju prvotnu snagu i učinak kao da glede njih nisu podnesene žalbe, i bit će određeno da se provedu.⁷²

Među troškove podnošenja *appellatio* može se ubrojiti i kancelarova naknada za sastavljanje bilješke o njoj, o čemu se saznaje iz spomenute *Tariffe* – u dijelu o naknadama kancelaru kada postupa *in civilibus*. Taj je trošak u Vrsarskoj grofoviji bio prosječan i za većinu nije predstavljao zapreku, a iznosio je 4 lire, isto koliko je, primjerice, *in civilibus* iznosio trošak sastavljanja izvansudske odluke, prisege koja se daje izvan ispitivanja, bilješke o podnošenju isprave ili pisma, bilješke o pljenidbi ili učinjenoj ostavi (depozitu) te većine drugih radnji koje je u postupku ili izvan njega poduzimao kancelar. Iznos od 4 lire u Vrsarskoj je

⁷⁰ ... *debbino, et siano tenuti prima pontualmente pagar le spese seguite Giudicialmente ... et poi interponer l'atto dell'appellatione avanti il Giudice competente nel termine di giorni otto dopo seguito quel Giudicio ...* U prijevodu: ... moraju i obvezni su najprije točno platiti troškove koji će uslijediti u sudskome postupku... a zatim podnijeti žalbu pred nadležnog sudca u roku od osam dana nakon što je donesena odluka o tome [=o troškovima, op. a.]. *Statuti, et ordini da osseruarsi nel castello di Orsera et suo contado, Parte civile, Rubrica 41, par. 2.*

⁷¹ Misli se bez prethodnoga plaćanja troškova.

⁷² Uredbe ..., op. cit. u bilj. 2, str. Uredbe ..., op. cit. u bilj. 2, str. 253–256 (faksimil), 257 (transkripcija), 258–260 (prijevod).

grofoviji bila uobičajena i prosječna naknada, a njezino povezivanje s *appellatio* u Vrsaru odgovara shvaćanjima u univerzalnu rimsko-kanonskome pravu da je riječ o pravnom lijeku koji mora biti lako dostupan prosječno čovjeku.

Druga je situacija korektiv opisana uređenja. Riječ je o slučaju kada bi *appellatio* željela podnijeti siromašna stranka, tj. takva koja nema dovoljno sredstava za predumjivanje troškova. Porečki biskup izrijekom utvrđuje da želi da se u takvu slučaju može podnijeti *appellatio* poštujući žalbene rokove, ali samo uz prethodnu odluku suda kojom će on u slučaju postojanja opravdana razloga – siromaštva – to dopustiti (*Vogliamo in tal caso che si possa interponer l'atto della Appellatione, e proseguire la sua causa nelli sudetti termini, et anco piu, che dalla Giustizia gli sara concesso con giusta ragione ...*). U nastavku normativna teksta obrazlaže se takvo shvaćanje time da ne bi bilo primjereno da siromah zbog svojega siromaštva ne iznese svoje razloge pred žalbenoga suca (*non e conveniente, che per la sua poverta far constare le sue ragioni al giudice dell'appellatione*).⁷³

Kao treće, čini se kako su glede učinkovitosti i ekonomičnosti posebno osjetljive bile žalbene situacije kada su stranke u postupku bile stranci. To se ogleda u uređenju u svezi s podnošenjem *appellatio* jer je postojala stalna bojazan da bi stranac bijegom u tuđinsku jurisdikciju mogao izbjeći podmirivanje troškova koje je prouzročio, ali i za sobom ostaviti razne postupovne peripetije koje su posljedica njegovih namjernih zloraba. Stoga su norme o troškovima postupka adresirane na strance strože, pa im se kao pretpostavka za podnošenje žalbe propisuje obveza predumjivanja troškova i davanja osiguranja za sve troškove koji se u tome trenutku ne mogu predvidjeti, ali bi mogli nastati. *Ratio* normi adresiranih na stranca nije da se ta osiguranja aktiviraju, nego da se očuva postupovna disciplina i učinkovitost i spriječi tu osobu da zlorabi svoja prava pouzdajući se u mogućnost bijega i činjenicu svoje nedohvatljivosti u tuđinskoj jurisdikciji.⁷⁴

Ni vrsarskoga kao ni univerzalnog zakonodavca nije obeshrabrila činjenica da je upravo žalbeni postupak u najvećoj mjeri bio izložen postupovnim anomalijama koje se ogledaju kao zlorabe. *Appellatio* je i ovdje ostala trajno prepoznatljiv institut glede kojega se težilo da bude u najvećoj mogućoj mjeri dostupan svim kategorijama stranaka. Ipak, kao i u univerzalnu rimsko-kanonskome postupku, porečki je biskup promišljenim uređenjem glede troškova pronalazio mehanizme i načine kako zlorabe svesti na prihvatljivu mjeru te time osigurati učinkovito i ekonomično odvijanje drugostupanjskoga postupka bez nepotrebnih otezanja i odgoda.

⁷³ *Ibid.*, par. 3.

⁷⁴ *Ibid.*, par. 4.

Jedan od motiva za odgovarajuće uređenje postupanja *in appellationibus* mogla je biti činjenica što je treća instancija za sporove iz Vrsarske grofovije bila Rimska rota. Postupajući po žalbi, a držeći se rimsko-kanonskih pravila o žalbenim postupcima, Rota je mogla djelovati i kao instancija trećeg stupnja, ali je u slučaju nepravilnosti i nezakonitosti odluka s nižih stupnjeva mogla po njihovu ukinuću odlučivati i u prvom te drugom stupnju, kao što čini i danas. Zbog toga je žalbeni sustav morao biti uređen na način koji je manje uvjetovan mjesno i kauzistički, a više na način koji je odgovarao univerzalnim rimsko-kanonskim postupovnim shvaćanjima o *appellatio*. Premda slučajeve koji su iz Vrsarske grofovije pristizali na žalbeno odlučivanje u Rimsku rotu nismo još obradili, iz *Archivio Segreto Vaticano* dobili smo podatke da postoji fundus s takvim slučajevima, što dodatno naznačuje moguću opravdanost navedenih promišljanja.

5. ZAKLJUČAK

Promišljenost rimsko-kanonskoga postupka ogleda se, među ostalim, i u nastojanjima da se postupovni ciljevi ostvare uz najmanji angažman različitih pravosudnih resursa (vremenskih, imovinskih, psiholoških i dr.). To njegovo obilježje zastupljeno je i u srednjovjekovnim postupovnim traktatima i u kasnijoj literaturi, ali ne zauzima ni približno istaknuto mjesto poput klasičnih postupovnih tema (pozicije, teret dokazivanja, raspravno načelo, sudac, odvjetnici, pravni zastupnici, žalba, prigovor, rokovi i dr.). Problematika učinkovitosti i ekonomičnosti kudikamo se više vrednovala od situacije do situacije (kazuistički) u poduzimanju postupovnih radnji jer je odmah tražila reakciju da se ne bi ugrozilo rutinirano odvijanje konkretnoga suđenja. Dio tih težnji posredstvom silnica koje su ga stvarale (dekretali, odluke, praktičarski osvrti u traktatima i sl.) prenesen je i u opće izvore rimsko-kanonskoga postupovnog prava. U tome su smislu pojedini instituti na koje je pružen osvrt u ovome radu prilagođeni tako da se među njihovim ciljevima razabire također afirmiranje učinkovitosti i ekonomičnosti. *Positiones, replica, duplica*, pravilo *unus testis nullus testis* i drugi instituti zasigurno izvorno nisu koncipirani tako što se u obzir uzimao zahtjev za učinkovito i ekonomično postupanje, ali je već do XIII. stoljeća promišljenost kao bitna odrednica toga postupka uvjetovala njihovu *via facti* prilagodbu tomu. Pogodujuća odrednica rimsko-kanonskoga postupka za to bila je činjenica što se on izgrađivao pod prevladavajućim utjecajem prakse i kazuistički.

Upravo zbog toga u ovome se radu analizi učinkovitosti i ekonomičnosti u rimsko-kanonskome postupku prišlo također iz perspektive partikularnog izvora. To je učinjeno da bi se opravdala početna konceptualna naznaka da se taj postupak izgrađuje smjerom koji ide od prakse i onoga što je životno prema

općem i doktrinarnom (apstraktnom). Probrani postupovni sadržaj *Statuti, et ordini da osseuarsi nel castello di Orsera et suo contado* to potvrđuje. Premda je riječ o izvoru koji teži apstraktnosti pravila, za razliku od izvora općega rimsko-kanonskog postupka, *Statuti, et ordini da osseuarsi nel castello di Orsera et suo contado* sadržavaju norme s očiglednim – u većoj ili manjoj mjeri izraženim – kazuističkim sastavnicama.

U smislu teme ovoga rada – učinkovitosti i ekonomičnosti – takav normativni sadržaj pruža pouzdaniji uvid u njihovo vrednovanje i značenje koje su imali u konkretnim sudskim postupanjima te u konkretnim sredinama. Taj partikularni izvor naznačuje da poimanja o značenju i mjestu učinkovitosti i ekonomičnosti u rimsko-kanonskome postupku ne treba ni najmanje podcjenjivati te da su na partikularnoj razini u bitnome određivali način, dinamiku i tijek poduzimanja pojedinih postupovnih radnji te hoće li se pojedine radnje uopće poduzeti.

Za partikularnoga zakonodavca, ali i sudca koji nužno djeluje u određenu gospodarsko-političkom i pravnom kontekstu, učinkovitost i ekonomičnost pokazuju se iznimno važnima. Naime, u tim partikularnim kontekstima pravosudni resursi uvijek su nedostatni pa je njihovo uvođenje u sudski postupak kao kriterija, načela ili smjernice presudno važno. Na primjeru *appellatio* u vrsarskom izvoru zamjećuje se kako je partikularni zakonodavac glede tog instituta znatnije i dosljednije slijedio načela univerzalnog rimsko-kanonskog prava, ali da je svejedno – zbog uvjetovanosti mjesnim prilikama – poduzeo određene prilagodbe koje su se, čak i unutar takva partikularnog izvora, u različitim razdobljima mogle u određenoj mjeri međusobno razlikovati, ali nikada u osnovnu konceptu.

Mogućnost usporedbe analiziranih postupovnih pravila Vrsarske s pravilima drugih teritorijalno-političkih cjelina iznimno je ograničena ako se želi uspoređivati ono što je objektivno usporedivo u zadanoj prostornoj odrednici. Premda su u Istri tijekom razvijenog srednjega vijeka postojale teritorijalno-političke cjeline u kojima je civilnu vlast imala Crkva (Motovun, Svetvinčenat i nekoliko većih redovničkih imanja), gotovo da i ne postoje očuvana njihova relevantna apstraktna statutarna pravila koja bi pripadala rimsko-kanonskoj, a ne mletačkoj sferi. Primjerice, za Svetvinčenat (u kojemu je kroz gotovo cijeli srednji vijek vrhovnu civilnu vlast imao porečki biskup) nisu očuvana pravila koje je za tu općinu izdavao porečki biskup, dok su mletačka pravila donekle poznata.⁷⁵ Za Motovun, primjerice, u prva 82 kapitula njegova statuta sadržana su apstraktna pravila koja je donio akvilejski patrijarh, međutim, postupovna materija nije zastupljena. Doduše, neke materije koje bi mogle imati postupovnu manifestaciju i realizaciju, spominju se samo u materijalnopravnom kontekstu

⁷⁵ Ciuffardi, A., *Statut Svetvinčenta*, Vjesnik Istarskog arhiva, vol. 6–7, 1996.–1997., str. 81–92.

(ako tuženik iznese da ima pravnog prednika u kapitulo br. 38, o bilježenju kažnjenika u kapitulo br. 52, o plaći pravnih zastupnika u kapitulo br. 68).⁷⁶ Postojanje izrijekom izraženih shvaćanja o potrebi učinkovita i ekonomična postupanja *in civilibus* izostaje.

Opisana situacija ne iznenađuje kada se zna da su materije koje su bile predmet statutarnih uređenja u srednjem vijeku prevladavajuće bile javnopravne i u najvećoj mjeri pripadne području kaznenog i upravnog prava. U općenito malu udjelu *res civiles* u ukupnoj materiji postupovna pravila izostaju, a određeni postupovni trendovi (pogodovanje siromasima, siročadi, udovicama i dr.) mogu se iščitati prvotno iz odredaba koje su materijalnopravne provenijencije.

LITERATURA

- Berman, H. J., *Law and Revolution: the Formation of Western Legal Tradition*, Cambridge, 1983.
- Bertoša, M., *Istra: doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula, 1995.
- Brasington, B. S., *Order in the Court, Medieval Procedural Treatise in Translation*, Leiden – Boston, 2016.
- Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession, Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, 2008.
- Brundage, J. A., *The Teaching and Study of Canon Law in the Law Schools*, u: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*, Hartmann, W.; Pennington, K. (ur.), Washington, 2008., str. 98–120.
- Buckland, W. W.; Stein, P., *A Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian*, Cambridge, 2007.
- Budicin, M., *Alcune linee e fattori di sviluppo demografico di Orsera nei secoli XVI – XVIII*, Atti del Centro di ricerche storiche – Rovigno, br. 18, 1988., str. 93–120.
- Ciuffardi, A., *Statut Svetvinčenta*, Vjesnik Istarskog arhiva, vol. 6–7, 1996.–1997., sv. 6–7, str. 81–92.
- Dedek, H., *From Norms to Facts: The Realization of Rights in Common and Civil Private Law*, McGill Law Journal / Revue de droit de McGill, vol. 56, br. 1, 2010., str. 77–114.
- Di Lenardo, L., *I Lorio: editori, librai, cartai, tipografi fra Udine e Venezia (1496 – 1629)*, Udine, 2009.
- Durantis, Guilelmus; Landriano, Bernardino Da; Fredoli Berengarius, *Speculum iudiciale*, P. 1.-4. Mit Additiones Johannes Andree, Baldus de Ubaldis und

⁷⁶ Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 42, str. 233 (kapitul br. 38), str. 239 (kapitul br. 52), str. 245 (kapitul br. 246).

- anderen, Mit Inventarium von Berengarius Fredoli, Mletci, 1499., Bayerische Staatsbibliothek.
- Engelmann, A., *A History of Continental Civil Procedure*, knj. 1, South Hackensack, 1969. (reprint).
- Englemann, A., *Der Civilprozess, Geschichte und System*, Bd. 2, Hft. 3, Breslau, 1895.
- Fournier, P., *Les officialités au moyen âge: étude sur l'organisation, la compétence et la procédure des tribunaux ecclésiastiques ordinaires en France, de 1180 à 1328*, Aalen, 1984.
- García y García, A., *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum*, Vatikan, 1981.
- Gouron, A., *Testis unus testis nullus dans la doctrine juridique der XIIe siècle*, Mediaevalia Lovanensia, 1995., str. 83–94.
- Gross, K., *Udžbenik crkvenoga prava Katoličke Crkve*, Zagreb, 1930.
- Helmholz, R. H., *Marriage Litigation in Medieval England*, Cambridge, 2007.
- Hespanha, A. E., *Introduzione alla storia del diritto europeo*, Bolonja, 2003.
- Hugonis Donelli Opera Omnia*, Macerata – Rim, 1830.
- Iohannes Bononiensis, *Summa notorie de hiis que in foro ecclesiastico coram quibuscumque iudicibus occurrunt notariis conscribenda*, objavljeno u: *Briefsteller und formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts*, vol. 1, Rockinger, L. (ur.), München, 1863.
- Ivetic, E., *La popolazione dell'Istria nell'eta moderna: lineamenti evolutivi*, Trst – Rovinj, 1997.
- Kantorowicz, H.; Buckland, W. W., *Studies in the Glossators of the Roman Law: Newly Discovered Writings of the Twelfth Century*, Cambridge, 1938.
- Kaser, M.; Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996.
- Knapton, M., *The Terraferma State*, u: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Dursteler, E. R. (ur.), Leiden, 2013., str. 85–124.
- Leicht, P. S., *Lo Stato Veneziano e il diritto comune*, u: *Miscellanea in onore di Roberto Cessi*, vol. 1, Rim, 1958., str. 203–212.
- Levy, J.-P., *La hiérarchie des preuves dans le droit savant du Moyen-âge depuis la renaissance du droit romain jusqu'à la fin du XIVe siècle*, Lyon, 1939.
- Litewski, W., *Der römisch-kanonische Zivilprozess nach den älteren ordines iudicarii*, Bd. 2, Krakow, 1999.
- Metzger, E., *Litigation*, u: *The Cambridge Companion to Roman Law*, Johnston, D. (ur.), Cambridge, 2015., str. 272–298.
- Meyer, A., *Felix et inclitus notarius. Studien zum italienischen Notariat vom 7. bis zum 13. Jahrhundert*, Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom 92, Tübingen, 2000.
- Milotić, I., *Motovunski statut i Odluke općinskog vijeća Motovuna: prijevod, komentar i studije*, Motovun, 2016.

- Neschwara, C., *Österreichs Notariatsrecht in Mittel- und Osteuropa. Zur Geltung und Ausstrahlung des österreichischen Notariats*, Beč, 2000.
- Nörr, K. W., *Romanisch-kanonisches Prozessrecht: Erkenntnisverfahren erster Instanz in civilibus*, Heidelberg, 2012.
- Pennington, K., *The Fourth Lateran Council, Its Legislation, and the Development of Legal Procedure*, u: *Texts and Contexts in Legal History: Essays in Honor of Charles Donahue*, Witte, J. Jr. et al., Berkeley, 2016.
- Pili, *Tancredi, Gratiae libri de iudiciorum ordine*, Bergmann, F. C. (ur.), Göttingen, 1842.
- Povolo, C., *Liturgies of Violence: Social Control and Power Relationships in the Republic of Venice between 16th and 18th Centuries*, u: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Dursteler, E. R. (ur.), Leiden, 2013., str. 513–542.
- Radić, Ž., *Dalmatinsko statutarno pravo i pitanje uskrate pravosuđa i prava*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, vol. 45, br. 2, 2008., str. 345–358.
- Radovčić, V., *Pravna izreka Unus testis nullus testis – problemi datacije kao formalnog dokaznog pravila*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 48, br. 5, 1998., str. 511–524.
- Radovčić, V., *Građanski proces u režimu općeg (recipiranog rimskog) prava*, u: *Hrestomatija rimskog prava*, Vranjican, S. (ur.), Zagreb, 1998., str. 285–306.
- Salonen, K., *Papal Justice in the Late Middle Ages. The Sacra Romana Rota*, New York, 2016.
- Sayers, J., *Papal Judges Delegate in the Province of Canterbury, 1198-1254: a Study in Ecclesiastical Jurisdiction and Administration*, Oxford, 1971.
- Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d'Orsera e Contado ordinati dall'Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di Parenzo Conte e Signor di detto Luoco Monsignor Leonardo Tritonio L'anno MDCVIII (1609)*, Biskupijski arhiv u Poreču, zbirka statuta, statut Vrsara, 1609. (prijepis iz 1768. godine).
- Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d'Orsera e Contado ordinati dall'Illustrissimo e Reverendissimo Vescovo di Parenzo Conte e Signor di detto Luoco Monsignor Leonardo Tritonio L'anno MDCVIII*, Udine, 1609.
- Stein, P., *Donellus and the Origins of the Modern Civil Law*, u: *Mélanges Felix Wubbe: offerts par ses collègues et ses amis à l'occasion de soixante-dixième anniversaire*, Ankum, J. A. et al. (ur.), Fribourg, 1993., str. 439–452.
- Stein, P., *Roman Law in European History*, Cambridge, 1999.
- Summa Codicis des Irnerius. Mit einer Einleitung*, Fitting, H. (ur.), Berlin, 1894.
- Tommasini, G. F., *Commentari storici geografici della provincia dell'Istria*, Trst, 2005.
- Triva, S.; Dika, M., *Građansko parnično procesno pravo*, Zagreb, 2004.
- Uredbe i naredbe za obdržavanje u Kaštelu Vrsar i njegovu kotaru*, Milotić, I. (ur.), Vrsar, 2017.
- Uzelac, A., *Teret dokazivanja*, Zagreb, 2003.
- Van Caenegem, R. C., *European Law in the Past and the Future: Unity and Diversity over Two Millennia*, Cambridge, 2002.

Summary

Ivan Milotić*

**EFFICIENCY OF THE ROMANO-CANONICAL PROCEDURE
IN CIVIL MATTERS WITH REFERENCE TO STATUTI,
ET ORDINI DA OSSERVARSI NEL CASTELLO D'ORSERA E
CONTADO (1609 and 1768 AD)**

Because of the most evident characteristics of the Romano-canonical procedure in civil matters (which are manifested in the emphasis on the parties' debates, evaluation of evidence that was prescribed by law, and the imperative that all acts taken during the process should be in written form), the study of the means and modes in which effectiveness in general and low-cost effectiveness in particular, as well as procedural discipline were achieved in this type of procedure emerge as an important topic. These goals of the Romano-canonical procedure may be simultaneously studied in the universal and particular contexts because the legal concepts were shaped on both levels on the case-by-case principle. In the first part the paper provides an analysis of the use of universal procedural means for balancing various procedural values whose main purpose was to prevent procedural abuses and, at the same time, to retain the procedure's effectiveness. The analysis refers to the relevant sources of universal Roman-canon law (decretals, the Church council's decisions and the medieval procedural treaties) and indicates the general procedural trends in this field. The second part of the paper discusses a particular source of the Romano-canonical procedure – Statuti, et ordini da osservarsi nel Castello d'Orsera e Contado ... which was issued by the bishop of Poreč in 1609 (and transcribed in 1768). The bishops of Poreč had exercised civil powers in the County of Vrsar for many centuries until 1778. The former (particular) source is presented and discussed here with reference to the effectiveness of the procedure because it reliably depicts how the procedure in civil matters in a particular territorial-political unit of the Church operated for centuries.

Keywords: Romano-canonical procedure, judicial debate, evaluation of evidence prescribed by law, decretals, sources of particular Romano-canonical law

* Ivan Milotić, Ph. D., Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb; ivan.milotic@pravo.hr;
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6766-8609

